תלמוד בבלי · אחרונים · שערי תורת בבל · סדר מועד

שערי תורת בבל על סוכה

רבי זאב וולף רבינוביץ'

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שערי תורת בבל על סוכה

רבי זאב וולף רבינוביץ'

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שערי-תורת-בבל-על-סוכה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

דף ג. 4
דף ד. 4
דף ה. 4
דף ט. 4
דף י. 4
דף יב. 5
דף יד: 5
דף יח. 6
דף יט. 6
דף כ: 6
דף כא. 7
דף כא: 7
דף כב: 7
דף כג. 8
דף כז: 8
דף כח. 8
דף כח: 9
דף כט: 9
דף מ. 9
דף מב. 10
דף מג. 10
דף מה: 11
דף מו. 11
דף מט: 11
דף נא. 11
דף נב: 12
דף נג. 12
דף נו: 13

דף ג.

(ג א רש"י) **ד"ה ר' יהודה וכו' דשיעור ראשו ורובו וכו' ז' טפחים וכו'**.—נראה שדעת רש"י דשיעור ראשו ורובו הוא ז' טפחים ושלחנו אינו אלא משהו, והלכה דבעינן ראשו ורובו ושלחנו; ומ"ד דשיעור סוכה הוא ז' טפחים סבר, דבשיעור ראשו ורובו סגי כב"ה; ולפיכך כתב רש"י כאן (וכן לקמן טז ב ד"ה ומוקי) דז' טפחים הם ראשו ורובו. אבל לקמן (ד א ד"ה על פני וד' ב ד"ה ובנה) כתב דשיעור סוכה ז' טפחים ומשהו, כפי ההלכה לדעתו ז"ל (ועי' מהרש"א שנתקשה בזה), ומ"מ אין זה מחוור, והעיקר כמו שכתב הרא"ש בריש פרק זה בשם הירושלמי, דראשו ורובו ששה טפחים ושלחנו טפח.

דף ד.

(ד סע"א) **אבל הכא דלא חזיא לדופן**.—פי' שאין דרך לעשות דופן מסכך, מפני שאינו יכול להחזיק את התקרה מפני שהולך ובא עם הרוח. ופירש"י דחוק.

(ד א תוספות) **ד"ה בית וכו' אפי' כרי של תבואה דמחני ביטול**.—עי' מ"ש בעירובין עח ב.

דף ה.

(ה א) **א"ר תנחום מלמד שפירש וכו'**.—אולי שבר' תנחום נתכוונו למדרש תנחומא החדש (=הוצ' בובר) פ' תשא סי' יג, דשם איתא: "והגין עליו הקב"ה ופירשו מזיו שכינתו עליו". וכעין זה כתבתי בשבת כב א.

דף ט.

(ט רע"א תוספות) **ד"ה סוכה וכו' צריך לחדש וכו' ובתר הכי איתא שם מצה ישנה וכו'**.—הוסיפו כאן בתוס' ענין מצה ישנה, שמזה יש להוכיח דהחידוש אינו אלא לכתחילה, אבל אינו לעיכוב, דהא א"א לחדש שום דבר במצה, וכ"ה דעת הר"נ ריש פרק זה שכתב, דלמצוה מן המובחר צריך לחדש בה דבר (ועי' ב"י א"ח סי' תרל"ו).

דף י.

(יו"ד ע"א תוספות) **ד"ה פירס וכו' לקמן פרק הישן בר' יוחנן וכו'**.—פלא דהתם מסקינן, דיו"ט אחר הוה או שבת הוה ולא בחג הסוכות. שוב מצאתי בקרבן נתנאל על הרא"ש אות ס"ח, שהעיר על זה.

דף יב.

(יב סע"א רש"י) **ד"ה א"ר אשי מקשי אדר' יעקב**.—יש שרצו להגיה "מקשי אר' יוחנן". אבל שמעתי מא"א מורי זללה"ה, שאין צורך דודאי אר' יעקב מקשי דאטו א"א לומר שני הטעמים בכל משנה ומשנה, אלא שר' יוחנן אמר לך דמתניתין קשיתיה משום דהכא אמר לשון לכתחילה והתם לשון דיעבד. ולפ"ז יקשה על ר' יעקב למה נסתפק בזה, שהרי הענין שפיר מובן מעצמו, ובזה ניחא הלשון דאיתא כאן "ור' יוחנן אמר לך", שלכאורה היה צ"ל "אמר לך ר' יוחנן" כפי מה שרגילים לפרש כאן שהקושיא היא על ר' יוחנן. ועי' גטין מה א ורש"י ד"ה ורב ענן וקידושין נג ב ורש"י ד"ה ר' יעקב, ותמצא שהביאור הזה אמיתי ונכון.

דף יד:

(יד סע"ב) **אינה מחזקת כדי ראשו ורובו ושלחנו או שנפרצה וכו'**.—עי' רש"י שכתב "ול"ג אלא", ולפ"ז הוכרח רש"י לפרש: "שנפרצה בה פרצה באחת הדפנות סמוך לקרקע", ודין זה שייך בין בסוכה גדולה בין בסוכה קטנה; אבל סיפא "או שנתן עליה נסר שהוא רחב ד' טפחים" לפי המסקנא דלמטה על כרחך אינו אלא בסוכה קטנה דוקא כמו שכתב מהרש"א[1]. ומתוך הירושלמי פרק זה (ה"ז, נב ע"ג) נראה, שהעיקר כגירסא הישנה, וכצ"ל: אינה מחזקת אלא ראשו ורובו ושלחנו שנפרצה בה פרצה כדי שיזדקר בה גדי בבת ראש או שנתן עליה נסר וכו'. וביאור זה שאותה שאינה מחזקת אלא כדי ראשו ורובו ושלחנו שנפרצה פרצה בסככה כדי שיזדקר וכו' דהיינו שלשה טפחים, דאין אומרים בה לבוד ה"ז פסולה[2]. וכן בנתן עליה נסר וכו' פסולה בסוכה קטנה, דאין כאן שיעור סוכה. ואין הפרש בזה בין אם הניח הנסר אצל הפתח במקום שאין שם דופן בין שהניחו סמוך לאחד משלשת הכתלים. ואפי' אם לא הכניס מן הנסר אלא ג' טפחים ה"ז פסולה. ולמ"ד "הפכן על צידיהן כשרה" קשיא ליה, ומשני שלא הפכן והכניס מנסר זה של ד' טפחים רק ג' טפחים והניחו בצד הפתח, ופסול משום פסל היוצא מן הסוכה נדון כסוכה, וה"ל ד' טפחים בסוכה. ואי לאו הא דפסל היוצא מן הסוכה נדון כסוכה עדיין יש לומר דכמו שאילו הפכו על צדו כשר, ה"נ כשלא הפכו ולא הכניס ממנו אלא ג' טפחים הו"ל כהפכו על צדו. וכן כתב במאור סוף פרקין: "היכא דאנח נסר שהוא רחב (חסר כאן "ארבעה טפחים") אפומא דמטללתא בסוכה קטנה ועייל תלתא ואפיק

[1] וגמגם על פי' רש"י דמשמע דמפרש אף בגדולה (ע"ש).
[2] ובאופן זה בסוכה גדולה אם היה נשאר בה כדי שיעור סוכה סמוך לכותל האמצעי ה"ז כשרה.

חד פסולה". וצ"ל שדעת המאור לפסוק כמ"ד "הפכן על צידיהן כשרה", דאל"כ למה לו להמאור שם לפסול משום טעם דפסל היוצא מן הסוכה נדון כסוכה, בלאו הכי ג' טפחים מנסר רחב ד' טפחים שהכניס בסוכה קטנה לא גרע מאילו הפכו על צדו דפסולה.

דף יח.

(יח א תוספות) **ד"ה סיכך וכו' דע"כ בההיא דהתם פליגי**.—עי' מ"ש על דבריהם במהר"ם, וכל זה אינו שוה, דהא ה"נ פליגי באין להם פצימין, ואם השוה את פצימיו ה"ל כמו שאין לו פצימין. ואם כוונתם דללישנא בתרא כל שאין לה פצימין פסולה לד"ה הא ע"כ לא אתיא התם כלישנא בתרא דלדידיה לכ"ע לא אמרינן בסוכה דאכסדרה פי תקרה ויורד וסותם.

דף יט.

(יט סע"א) **וזה מצטרף ואין ישנין תחתיו**.—פי' רש"י דהאויר מצטרף בסוכה קטנה אבל אין ישנים תחתיו. ויש לעיין איך אפשר לישן בסוכה קטנה שאינה אלא שבעה טפחים ופחות מג' טפחים ממנה אויר באופן שלא יישן תחת האויר, דהא ראשו ורובו של אדם הם ששה טפחים כמו שכתב ברא"ש ראש פרק זה. ואולי נאמר דודאי ראשו ורובו של אדם באורכו הם ששה טפחים[3], אבל רוחב האדם אינו אלא ארבעה טפחים כדמשמע מדאמר מר קשישא לעיל (ח א), דתלתא גברי בתרתי אמתי יתבי, לפיכך אם האויר פחות מג' טפחים הולך מכותל האמצעי עד פתח הסוכה סמוך לכותל ימין, ה"ז יכול לישן בסוכה זו סמוך לכותל שמאל, ארכו לאורך הסוכה ותחת הסכך שארכו ז' טפחים, ורחבו לרוחב הסוכה שיש בה סכך רחב ד' טפחים. אלא שבירושלמי פרק זה ה"ז משמע שא"א לישן תחת סכך הכשר בלבד בסוכה קטנה, שאין בה סכך כשר אלא ד' טפחים. וצ"ל שאף שגם רוחב האדם אינו אלא ד' טפחים, מ"מ דרך האדם להתהפך בשעה שהוא ישן (עי' זבים פ"ד מ"ד). ואי אפשר שלא יישן תחת סכך הפסול.

דף כ:

(כ רע"ב) **והתניא וכן היה ר' דוסא אומר כדבריו וכו'**.—עי' מ"ש על סה"ד ח"ב בערך ר' דוסא.

[3] וצ"ל שאין חושבים אורך האדם לענין סוכה אלא מראשו ועד יריכיו, ואין היריכים בכלל, דאם היו חושבים מראשו ועד סוף רגליו יהיו ראשו ורובו כעשרה טפחים (עי' בהגהות הרש"ש לעיל ג א).

(כ ע"ב רש"י) **ד"ה כשירדתי וכו' לעבר שנה כדאמרינן בברכות וכו'**.—עי' מ"ש בברכ' סג א.

דף כא.

(כא א) **ר' יהודה אומר לא היו מביאין דלתות וכו'**.—נראה דר"י לטעמיה, דאית ליה לקמן (כד א), דמחיצה העומדת ברוח הויא מחיצה, ורבנן דפליגי הכא על ר' יהודה הם ר"מ, דסתם משנה ר"מ, וגם הוא לטעמיה אזיל, דאית ליה התם דמחיצה העומדת ברוח אינה מחיצה.

דף כא:

(כא ב משנה) **הסומך סוכתו בכרעי המטה וכו'**.—נראה לפרש שהוא בהופך המטה וכרעיה למעלה, וסמך הסוכה על כרעיה, וחבלי המטה הם קרקעית הסוכה. ושיטה אחרת בזה בב"י א"ח סי' תר"ל ובט"ז שם אות י"ד (ע"ש).

דף כב:

(כב ב רש"י) **ד"ה רשב"ג וכו' רשב"ג להקל בא וכו'**.—פי' דאי להחמיר ה"ל לחלוק בקורה דעלמא.

(שם תוספות) **ד"ה כזוזא וכו' מחמת שהוא רחוק ממנו וכו'**.—פי' דהמביט על האויר המפסיק בין הסכך אין ראייתו תופסת מה שבין הסכך אלא עוברת למעלה עד רום שמים הרחוק מאד. ועי' מ"ש ע"ז בר"נ על הרי"ף כאן. ואולי נתכוין לדברינו. ומ"מ העיקר כפירש"י, וכ"ה בפיה"מ להרמב"ם ברפ"א. ומה שהקשו ע"ז התוס', דהא האיסתרא היא פחותה מזוז, הדבר ברור שאינה פחותה אלא בשווי, ומ"מ היא גדולה ברחבה והיקפה הרבה יותר מן הזוז, שהזוז הוא של כסף והאיסתרא היא מז' חלקים של נחשת וחלק אחד של כסף וגדלה כסלע כסף כמו שכתב הרמב"ם בפ"ג ה"י מהל' חובל[4]. והקושיא השניה שהקשו התוס' על פירש"י כבר תורצה יפה בראש ובר"נ. והרא"ש כתב עוד פירוש ג' בשם העיטור, שהחמה למטה היא פחות מן האויר שלמעלה. אבל אין זה נכון והנסיון מראה להיפך. ועי' מ"מ פ"ה הט"ז מהל' סוכה שכתב, דמבואר בחכמת הראיות במופת, שאור השמש הנכנס בחור מרובה על החור.

[4] ועי' ברא"ש כאן שכתב דאפשר דהאיסר הוא של נחושת.

דף כג.

(כג א תוספות) **ד"ה ולא וכו' תיפוק ליה משום שהקבר סתום ותניא וכו'**.—נראה לתרץ דזה שדרשו בנזיר שם, דקבר סתום מטמא באהל היינו נמי משום טומאת גולל שמטמא באהל[5], ולא מיירי בקבר שאין בו חלל טפח דא"כ אין כל הקבר מטמא אלא כנגד הטומאה בלבד; אלא בקבר שיש בו חלל טפח מיירי. ואם היה המת מונח בבית לא היתה הטומאה עוברת למעלה, שגג הבית חוצץ; אבל כשהמת מונח בקבר הטומאה עוברת למעלה מן הכיסוי משום שהגולל עצמו מטמא באהל. ולהרמב"ם יש שיטה אחרת בדינים הללו כמו שכתבתי בהערותי על הרמב"ם בפ"ב הט"ו מהל' טומאת המת[6]. ועי' מ"ש באליהו רבא אהלות פ"ה מ"ד.

ודע דברייתא דנזיר שם חולקת על הברייתא דחולין (עב א), דהתם דריש "על פני השדה" לגולל, אבל בנזיר שם דורש: על פני השדה זה המאהיל על פני המת. ולכך דריש התם: "או בקבר" זה קבר סתום. ולפי מה שביארנו יש בכלל זה טומאת גולל.

דף כז:

(כז סע"ב) **שבט יהודה ובנימין העמידו מלכים ע"פ נביאים וכו'**.—יש לדקדק למה לא מנה גם שבטי אפרים ומנשה, דאחיה השילוני העמיד את ירבעם בן נבט משבט אפרים, ואלישע העמיד את יהוא בן נמשי משבט מנשה (מדרש תדשא פ"ח). ואולי לא מנה כאן אלא מלכים שנמשחו בשמן המשחה ומלכו על כל ישראל.

(שם רש"י) **ד"ה שלא וכו' אבל עתניאל וכו'**.—עי' מדרש תדשא פ"ח דשם איתא: "עתניאל מיהודה (משום שהיה אחיו הקטן של כלב בן יפונה שהוא מיהודה) ועבדון בן הלל מאפרים (משום שהיה מפרעתון שהיא מארץ אפרים, שופ' יב טו) ויפתח ויאיר ממנשה (משום ששניהם היו מגלעד שהיא מנחלת בני מנשה)". ועוד איתא שם, ד"שמעון לא העמיד לא מלך ולא שופט בשביל עון הזנות". והרי כאן מבואר שגם שמעון העמיד שופט.

דף כח.

(כח א משנה) **אמרו להם ב"ה לב"ש וכו' לבקר את ר' יוחנן בן החורנית וכו' ולא אמרו**

[5] ומה שאמרו שם ע"ז דטומאה בוקעת ועולה בוקעת ויורדת - עי' מ"ש על כך התוס' שם.
[6] [הערותיו של המחבר זצ"ל על הרמב"ם עדיין לא נמצאו. וחבל על דאבדין:]

לו דבר. פי' ור' יוחנן בן החורנית היה מתלמידי שמאי כדמשמע בתוספתא פ"ב[7] ויבמות טו ב. וכיון שזקני ב"ש לא אמרו לו כלום - ש"מ שאף הם סוברים כבית הלל. ואם היה ר' יוחנן מב"ה אין שום ראיה מזה שלא אמרו לו זקני ב"ש כלום.

דף כח:

(כח סע"ב) **מקרא ומתנא במטללתא וכו'**.—עי' מ"ש במגלה (כח ב).

דף כט:

(כט רע"ב) **אמר רב בשביל ד' דברים וכו' ועל גסות הרוח וכו'**.—נראה שרב אמר כן ע"פ המעשה שהיה לפניו כדאיתא בירושלמי נדרים (פ"ט ה"ג, מא ע"ג): חד בר נש הוה בעל דיניה עתיר אתא בעי מידון קומי רב. שלח רב בתריה. אמר עם ההוא אנא בעי מֵיתֵי מידון כך אין אתיין כל גמלייא דערבייא לא טענין קורקסייא דאפותיקי דידי (פי' מפתחות אוצרותי). שמע ומר מהו מתגאה דלא ליה, תהא פחתה ביה. מן יד (=מיד) נפקת קלווסיס (פי' גזירה [מלשון יונית %]) מן מלכותא, דיעול הוא ומדליה לטימיון (פי' לאוצר המלך [מלשון יונית %]. וכמו שפי' מהרש"א כאן בשם הערוך ע' טמיון, ולהוציא מפירש"י כאן).

דף מ.

(מ ע"א) **ר' יוסי אומר מוסרין מ"ט דת"ק וכו' מ"ט דר"י וכו'**.—מכאן משמע דר' יוסי פליג אתרוייהו, אמשרה ואכביסה; אבל בברייתא דמפרש בה טעמיה דר' יוסי תני בה: "מרבה אני את הכביסה ששוה בכל אדם", ושביק למשרה לגמרי, שהרי באמת אין המשרה שוה בכל אדם, ולהיפך לרוב בני אדם אין להם פשתן לשרות. והמעיין בתוספתא שביעית פ"ו ובירושלמי שם פ"ח ה"ה [לח רע"ב] ימצא דר' יוסי אינו חולק אלא אכביסה בלבד. וגם שיטה אחרת בירושלמי שם, דר' יוסי לטעמיה בנדרים (פ ע"ב, ועי' בר"נ שם) דכביסה היא חיי נפש.

[7] ובלי ספק שהביאו בתוספתא שם המעשה בר' יוחנן, שאין לה ענין כל עיקר להלכות סוכה אלא כדי להודיענו, שר' יוחנן בן החורנית היה מתלמידי שמאי. ומזה נבין הוכחתם של ב"ה לב"ש מר"י בן החורנית במשנתנו. וכ"כ במנחת בכורים שם, וכ"ה דעת רז"פ בדרכי המשנה, ולהוציא מדעת התוס' ביבמ' טו ב ד"ה אמר ויוחסין וסה"ד ערך ר' צדוק וספר דד"ו ח"א רפי"ט.

דף מב.

(מב א תוספות) **ד"ה שאינו וכו' ואפי' נמצא תם וכו'**.—כן משמע בתוספתא פסחים פ"ה ה"ה דתני התם: "א"ר יוסי שמעתי שהשוחט תמיד בשבת שאינו מבוקר שחייב חטאת ויחזור ויביא תמיד אחר להכשירו[8] חוץ מן הנשחט שנאמר תמימים יהיו לכם ונסכיהם כשהן מבוקרין הרי הן תמידים וכשאינן מבוקרין אינן תמידים". אבל בת"כ פרשה ג' יב (לויק' א ג): "ר' יוסי אומר תמים יקריבנו יבקרנו ויקריבנו. א"ר יוסי שמעתי בשוחט תמיד בשבת שאין מבוקר חייב חטאת ויביא תמיד אחר". משמע בנמצא בעל מום כמו בעולת יחיד. ועי' ירוש' פסח' פ"ו ה"ז [לג רע"ד]: "דברי ר' יוסי אפי' דבר שאינו בעשייתו מצוה הואיל וטועה בו לשם מצוה פטור". ואם בנמצא תם מירי כאן ודאי דרכו להתחלף ויהא פטור, אבל "בעל מום אין דרכו להתחלף" כדאיתא בירוש' שם ה"ח.

דף מג.

(מג א) **אינהו דידעי בקיבועא דירחא לידחי אין הכי נמי דתני חדא וכו' שמע מינה**.—עי' בתוס' ד"ה "אינהו וכו' אין מסקנא זו קיימא דלקמן (מד א) מסקינן כיון דלדידן לא דחי לדידהו נמי לא דחי". והענין נפלא מאד דכאן מסקינן, "שמע מינה", שבא"י לולב דוחה שבת, ובדף שאחר זה חזרו מזה ואמרו, שגם בא"י אין לולב דוחה שבת, ולא מצינו כזאת במקום אחר. וגם למה אמרו תחילה כך, ואח"כ אמרו להיפך, הלא היו יכולים לשאול מבני א"י איך מנהגם. ועוד שבירושלמי פ"ג הי"ג [נד ע"א] איתא: "ולקחתם לכם ביום הראשון חלק הראשון מהן (פי' דיום ראשון דוחה שבת) מעתה במקדש ידחה בגבולין לא ידחה וכו' ולקחתם לכם מכל מקום". ועוד שם בסופ"ג דעירובין: "ר' אבהו אזיל לאלכסנדריא ואטעינון לולבין בשבתא (פי' שר' אבהו הודיע להם, שר"ח תשרי נקבע בשבת, ובכל מקום שיודעין בקביעת החדש לולב דוחה שבת)". והרי מבואר שמנהג א"י כמסקנא דהכא. ועוד מצינו בחלופי מנהגים שבין בני בבל לבני א"י (כפי המובא במנהיג הלכות אתרוג סי' כט): "אנשי מזרח אין טוענין (=נוטלין) לולב בשבת אנשי מערב טוענין לולב בשבת ולקחתם לכם ביום הראשון כתיב ואין כאן שבת" (פי' שאין משגיחין בשבת, דכיון שהוא יום ראשון נוטלין בו[9]).

וע"פ כל זה נראה לנו, שכל הענין דאיתא לפנינו לקמן (מג סע"ב) מן "ואלא נדחו כיון דאנן לא דחינן וכו' (עד:) כאן במקדש כאן בגבולין" אינו מעיקר התלמוד, אלא נוסף

[8] ואיני יודע למה מחק רש"י תיבה זו.

[9] ואולי ט"ס כאן, וצ"ל: ולקחתם לכם ביום הראשון כתיב ואפי' בשבת. a

אח"כ ע"י הגאונים[10], בזמן שכבר נהגו גם בא"י כמנהג בבל. ומזה מוכח שסדר חילופי מנהגים שבין בני בבל לבני א"י כבר נסדר בזמן אחרוני האמוראים או לפחות בימי רבנן סבוראי, בעוד שהיו נוהגים בא"י כתלמוד הירושלמי[11].

דף מה:

(מה רע"ב רש"י) **ד"ה באכילה וכו' יום שלאחר החג.**—עי' ירוש' ע"ז רפ"א, דדריש לה מדכתיב "וביום כ"ד לחדש הזה נאספו בני ישראל בצום וגו'" (נחמ' ט א), ולמה לא נאספו בכ"ג משום שהוא יום שלאחר החג ובו צריכין לשמוח.

דף מו.

(מו א) **מכאן ואילך מצות זקנים.**—פירש"י דחוק כמובן. אבל העיקר דמצות זקנים היינו שמברך "אקב"ו על מצות זקנים", כמבואר בירוש' פ"ג ה"ד (וכבר העיר ע"ז בק"ע שם).

דף מט:

(מט ב) **כי שבע איניש חמרא מגרוניה שבע וכו'**.—עי' בספר שלחן ארבע שער א' שכתב ע"ז: פירוש ישהה בגרונו ויהיה שבע, כי כן היו משהין היין במזבח. וזה כעין פי' מהרש"א כאן, וכן עיקר, ודלא כפירש"י כאן. ועי' שבת (קמ ע"ב): "בר בי רב דלא נפישא ליה ריפתא לא ליבצע בצועי". ופי' רש"י עצמו שם: "לא יאכל עכשיו מעט פת שימצא לו, ולאחר שעה מעט, מפני שאין לו דרך שביעה אלא יצרף ויאכל יחד".

דף נא.

(נא סע"א רש"י) **ד"ה שלא היתה וכו' וכותל מזרחי שהוא לסוף עזרת נשים היה נמוך וכו'**.—עי' יומא שם דפי' רש"י, דכותל הר הבית שבו נכנסים לחיל שלפני עזרת נשים היה נמוך. ודע שבס' תבואות הארץ פ"ז (ירושלם תר"ס, עמ' שלח וש"מ) השיג על פירש"י

[10] [וכן שיער אפטוביצר בהוספות ותיקונים לראבי"ה, עמ' 104. ועי' ר"ש ליברמן, ירושלמי כפשוטו, עמ' 278, ועי' דברי המחבר זצ"ל בשערי תורת א"י, עמ' 197.]

[11] וראיתי בס' דורות הראשונים ח"ג דף ס"ד שכתב, דבזמן השמדות והגזרות שהיו בא"י בזמן רב אשי, אשר נחרבו העיירות, ובתי הועד שוממו, חשבו בני א"י עצמם כנגררים אחר בני בבל, ולא דחי נמי לדידהו. ובהכרח צריך לפרש כן, שהרי בימים ההם ידעו היטב מנהג א"י, ועל כן אין שום סתירה בין שתי מסקנות הגמרא בסוכה, והנה בדף מד ע"א מתרצינן משנתנו לפי זה. אבל הכוונה בזה לומר שאם היתה סתירה לזה ממשנתינו ומפורש בה דבא"י גם בזמן הזה דחי לא היה אפשר לשנות מנהגם מהמפורש במשנה, ולכן אמרינן דממשנתינו אין ראיה ע"כ. וכמה מן הדוחק יש בדבריו ויפה היה אלמלא לא נאמרו משנאמרו.

כאן, שמדבריו נראה שלמזרח הר הבית היו בתי בני אדם בירושלים, כי באמת היתה חומת הר הבית שבמזרח ג"כ חומת עיר ירושלם עצמה, כמבואר ביוסיפון.

דף נב:

(נב ב) **דוד באמצע אדם שת ומתושלח בימינו וכו'**.—כ"ה גם במדרש שהש"ר פ"ח יא, אבל בס' האמונות והדעות לרס"ג מאמר תחיית המתים פ"ז העתיק: "שת ומתושלח בימינו אברהם יצחק ויעקב ומשה בשמאלו" [וכ"ה בילקוט כתב־יד]. ולפ"ז אין זה באמצע ממש, לכן גירסא שלפנינו מחוורת יותר[12].

(שם רש"י) **ד"ה שבעה רועים וכו' ויצחק להיכן אזל וכו'**.—עי' ב"ר פס"ז ו: ויצחק היכן הוא מי שהוא אומר לו גזור עליו שמדים את מתכיפו לאבות.

שם **צדקיה**.—ונוסח אחר "חזקיה" - וכ"ה בשהש"ר שם ובהאמונות והדעות שם ובתשובות רה"ג על הישועה שבקובץ טעם זקנים (פפד"מ תרט"ו) ובס' הנצחון סי' רנ"ה. [וכ"ה בכתבי יד ובהגדות התלמוד.]

דף נג.

(נג סע"א רש"י) **ד"ה ומי איכא וכו' דוד לא היה מורה הלכה וכו'**.—נראה דמש"ה כתב רש"י כן, דאיתא בפרק "קנין תורה". ומה דוד שלא למד מאחיתופל אלא שני דברים בלבד קראו אלופי ומיודעי, ופירש"י ז"ל[13] שם, דב' דברים אלו הם, שאסור ללמוד יחידי ושצריכים ליכנס באימה לביהמ"ד[14]. ומאחר שרק ב' דברים למד דוד ממנו מוכרח, שגם דוד בעצמו ידע שמותר לכתוב שם אחספא אלא שלא רצה להורות בפני רבו. אבל בירוש' סנהדרין פ"י ה"ב [כט סע"א] וכן במד' שמואל רבתי פכ"ו מבואר, שבאמת דוד לא ידע מזה. אלא ששם הוא בשינוי נוסח, שדוד לא ידע מה לומר כדי לעצור את התהום שלא יציף את העולם עד שלימדו אחיתופל. ומוכרח שהירושלמי והמדרש חולקים על כלה רבתי[15]. ולפי הירושלמי והמדרש הדבר השני הוא מה דאיתא בירושלמי שם וכן בבמדבר

[12] ופלא שבס' שבילי אמונה נתיב יו"ד פ"א עירב ובילבל אותם וכתב ז' רועים הם אברהם יצחק יעקב משה דוד משיח ואליהו וח' נסיכי אדם הם אדם שת מתושלח ישי שמואל צפניה עמוס ומיכה.

[13] ופירוש זה מיוחס לפנינו בטעות להרמב"ם.

[14] והוא ע"פ מס' כלה רבתי פ"ח (ע"ש), אלא שלפנינו שם בדבר השני הנוסח: כי אתית לצלויי רהוט כאיניש דאזיל בתר מלכא.

[15] וכך כתב מהרש"א בח"א סנהדרין קו ב, דהאגדה דמכות יא א, דכתב שם אחספא, חולקת על הדרשה הנ"ל, שכתב רש"י באבות, ונעלם ממנו באותה שעה פי' רש"י כאן.

רבה ספי"ד, שדוד שאל לאחיתופל מה יעשה לארון שנשא את הכהנים למרום והשליכם לארץ ואמר לו שיזבח לפניו (ע"ש). וכן כתב הערוך בע' שני.

דף נו:

(נו ב) **הנכנסין חולקין בצפון כדי שיראו שהן נכנסין וכו'**.—פי' ששנינו במדות פ"ב מ"ב: "כל הנכנסין להר הבית נכנסין דרך ימין ומקיפין ויוצאין דרך שמאל". וכפי הנודע היה פתח הר הבית והעזרה למזרח, לפיכך זה שעומד בצפון נראה כנכנס, שהרי דרך ימין היא בצפון, וזה שעומד בדרום נראה כיוצא, שדרך שמאל היא בדרום. וכן מפורש בירושלמי כאן, שמטעם המשנה דמדות שנינו כאן, שהנכנסים חולקים בצפון והיוצאין בדרום. ונראה שמטעם זה נמי שנינו במנחות פי"א מ"ז (צט ב) לענין לחם הפנים: "המכניסים עומדים בצפון ופניהם לדרום והמוציאים עומדים בדרום ופניהם לצפון". אבל רש"י כאן ובמנחות שם פי': הנכנסין חולקין בצפון כדי שיראו הנכנסין, שהצפון עיקר, שקבעו הכתוב לשחיטת קדשי קדשים. וכעין זה כתב הרמב"ם בפיה"מ כאן: "ומפני מה חולקין לחם הפנים הנכנסים בצפון העזרה כדי שידעו כי העבודה בזה השבוע שלהם כי השחיטה בצפון". ואין זה מחוור.